

האם קראתם את ברוך בשנית?

האם אפשר שבין שורות ספרו ה'מסכת תיאולוגית-מדינית' טמן שפינוזה את דעותיו האמיתיות, ומכות אנושות - הגלויות לכל יודע קרוא - לסמכות כתבי הקודש ולדתות הנשענות עליהם? לאו שטראוס (Leo Strauss), הפילוסוף האמריקני, מציע לנו להתחסר לכל פילוסופיה - כולל מפעלו של הרמב"ם - כאל כתב-סתר בו לוחם ההגיון במתחרת נגד הדת. לעומתו, סילבין זאק (Sylvain Zac), שאינו מניח לכל דאגה אפולוגיטית להכתוב את דרכו, ובשום אופן אינו מעונין להציג עצמו כמגינה של ה'התגלות' - דוחה גישה זו, המבלבלת בין תולדות הפילוסופיה לבין אמונות בלשית. בחבורו⁴ של מר זאק, חבור הניחן בעושר מקורות, יחס של כבוד כלפי המלה הכתובה, זלזול כלפי כל סלסול סגנוני וכל קבלה שאיננה במקומה, ובעונותנות מיוחדת המתחרה עם העומק, דקות הניתוח והאיפוק הפילוסופי, נחשפת עקביות מחשבתו של שפינוזה כפי שבוטאה על ידו במפורש - בלא שמר זאק יטביע מחשבה זו מראש באפשרויות שמקורן בכוונות סמויות. בטרם יסיק ממנו משמעויות נסתרות, קובע מר זאק תחילה את משמעויותו המדויקת של הכתוב.

הדוקטרינה האקסטרית ב'מסכת תיאולוגית-מדינית' נראית כשלעצמה רצופה באבחנות רבות, ומבחינות רבות היא מפתיעה. האם מילאה תפקיד חיובי בהתגבשות התודעה הדתית המודרנית? לכך נדרש מחקר מיוחד. בסיום דברינו נפרט במה היא נשארת, בכל מקרה, אקטואלית עבור האדם בן דורנו הרואה את עצמו כיהודי. אין ספק שמה שהתקבל מתורתו של שפינוזה עד אז, היתה הזמנתו לערוך ביקורת היסטורית של כתבי הקודש. אולם סילבין זאק דוקא מוכיח לנו שלא זאת היתה מטרתו העיקרית של שפינוזה.

א. (1965 P.U.F. Spinoza et l'interprétation de l'Écriture (P.U.F. 1965). ספר זה הוגש ב-1964 כעבודת דוקטוראט משלימה לקבלת תואר שלישי בספרות. עבודתו העיקרית: מושג החיים בפילוסופיה של שפינוזה, מדווח גם היא 'צירה יוצאת מן הכלל. לקוראים המתעניינים בתולדות ההגות היהודית, נציין עוד את הספרון מאת זאק המוקדש לרמב"ם בסדרה 'פילוסופים של כל הזמנים' בהוצאת סגורס.

מחקר, המבוסס על השכלה היסטורית רחבה, חושף באמצעות עימות בין הטקסטים את מקוריותם ואת מקורם, ומרגע זה, את כוונתם האמיתית של המחברים וקבילותן של עדויותיהם.

שיטה זו כבר מוכרת לכל, גם אם לא כולם שותפים לאופטימיות של שפינוזה בכל הקשור לתוצאות שניתן להשיג באמצעותה ולאמינותה המוחלטת של שיטה זו היוצרת קשורים בין העובדות הספרותיות, שיטה שלדעת זאק, הוכתבה על ידי זו עליה המליץ בייקון כדי להבין את מעשי הטבע.

בגישה ששפינוזה מטיף לה, חסרה ההזמנה המבשרת הגשמת תוכנית של המכלול, תוכנית החורגת מיצירת-קשורים פוזיטיביסטית בין טקסטים, והמושרת אולי בהשתעבדות בלתי-נמנעת. שפינוזה סבור שניתן להבין שיח בלא שחזון האמיתות הכלולות בו יאירו אותו. אולם חשיפת משמעויותיה הבסיסיות של התנסות תוך בצוע 'époque'⁵ באשר לאמיתותה, מצביעה על אחד הנתיבים בהם תשתלב הפילוסופיה, גם לאחר נטישת הדוגמטיות הספקולטיבית.

הכתוב ותוכנו

לעובדה ששפינוזה הצליח לדחות שיטה רציונלית לחשיפת משמעות המקרא, ולמציאת מקום בחיי הרוח עבור האור 'הנבואי' לצד האור הטבעי, ועבור ספר המכליל את מה ששפינוזה מגדיר, ללא כל אירוניה, כ'דבר האלוהים', לצד העובדה ששיפוט הרמוניטי נכון זה ואמונה זו, לא יכולים לעלות בקנה אחד עם אף אחת משלש דרכי הידיעה - נודעת חשיבות מיוחדת במינה מבחינת המשמעות שהוענקה אחר-כך לא רק לפילוסופיה הדתית, אלא גם לפילוסופיה בכלל. לפי שפינוזה, 'דבר האלוהים' נובע בסופו של דבר ממהותו של האלוהים, ולו ידענו מהות זאת, היו החכמה וראיית העתיד נובעים ממנה על-פי דטרמיניזם מדויק. אלא שעצם מורכבותם של הדברים גורמת לכך שאין עתיד זה יכול להיוודע בדרך פילוסופית, והנביא הוא המבחין בעתיד זה, כהכרעות וכצווי האלוהים (95). היות ומורכבותם הבלתי-חידירה של הדברים אינה מקרית, אין ה'דיבור האלוהי' נידון לדממה לכשיבוא היום בו 'הכל יתברר'. יש להדגיש זאת, כפי שיש להדגיש בתיאור של שפינוזה את דבר האלוהים את הוודאות המיוחדת במינה שהוא מייחס לאמונה.

4. [ה'ה] במקור: les faits de la Nature.

5. [ה'ה] סירבתי לתרגם מונח זה העומד בבסיס הפנומנולוגיה, גם מפאת הקושי אבל יותר מפאת החשש לעוות את מחשבת פרופ' לוינס כאן.

בהחזיקו בפילוסופיה אשר ייצגה עבורו - ועבור כל בר-דעת, לדעתו - את החכמה ואת הישועה, רצה שפינוזה להבטיח את עצמאותה של דרד-המלך הזו, המביאה אל אהבה שכלית לאלוהים - דת אמת המשליטה עצמה ללא אלימות, למרות האלימות שעלולות הכנסיות והמדינות להפעיל נגדה בשם כתבי הקודש שלא הובנו כראוי. בימי שפינוזה לא ראתה עדיין הפילוסופיה האירופית את החיים המדיניים כחלק מהליכי התפתחותה, אבל 'ההגיון', כולל לדעתו, הביטים מדיניים (232). יש להראות איפוא שאין מקום לכל התנגשות בין כתבי הקודש לבין הפילוסופיה, שכן מגמת כתבי הקודש אינה פילוסופית. לצורך זה שפינוזה יוקיע כ'שרירותיות, חסרת תועלת, מזיקה וחסרת הגיון' כל פרשנות לכתבי הקודש המבוססת על פילוסופיה, נוהג שהיה לדעתו נחלתם וטעותם של הרבנים ושל התיאולוגים הנוצרים. כתבי הקודש לא נועדו אלא ללמד - מבלי להוכיחם, ולצורך אלה שאינם מסוגלים להעפיל אל החכמה הפילוסופית - תורת ישועה, דבר אלוהים, שכולו צדק וחסד. לפי זה בבסיס הרעיון של ניתוח התנ"ך על פי שיטות היסטוריות, עמדה הדאגה להגן על הפילוסופיה האמיתית בתוך המדינה, כדרך שאמריקה נתגלתה על-ידי ספנים אשר ביקשו להגיע להודו.

הנייטרליות של המקרא כלפי הפילוסופיה מניחה מראש את האפשרות לפרש את המקרא מתוך המקרא. כדי להוכיח אמיתותו של טקסט, יש להתאימו אל הממשי; כדי להבין את משמעותו, די ליישב אותו עם עצמו. אמנם, להלכה כל האנושי מתפרש על-פי 'הטבע', כלומר - על-פי סיבות. אבל בטרם יוסברו הרעיונות, ניתן להבינם כמשמעויות. "תגליתו הגדולה של שפינוזה היתה להראות שניתן להפעיל, לצורך הבנתם המדויקת של הרעיונות הגלומים בכתבי הקודש, שיטה קפדנית לא פחות משיטתם של חוקרי הטבע, גם מבלי לבקש להסבירם על-פי סיבות" (36). העקביות המלאכותית שמעניקים הפילוסופים לטקסטים, מפנה את מקומה לתולדות עריכתם של אותם הטקסטים. מעתה יהיה צורך להבחין בין התבן לבין הבר בסוחרו של דבר ה', נסוח שהמסורת ראתה אותו כנצחי בדיוק כדבר ה' עצמו.³ סוקרטס הביע צער, שב'777', אין בוחנים את אמיתותו של דיבור (Dire) כלשהו לפני ששואלים 'מי אמר זאת' ו'מה ארץ מוצאו'? שפינוזה סבור שזיהוי מחברו ונסיבות כתיבתו של טקסט מקראי, מאפשר לחשוף את משמעות הדבור הנאמר בו ולהבחין בו בין תלוי-הזמן לבין הנצחי.

1. [ה'ה] במקור: La Raison.

2. [ה'ה] המספרים מציינים את עמודי ספרו של זאק.

3. [ה'ה] הביטוי בו השתמש פרופ' לוינס שונה במקצת, אבל מקורו הוא תנכ"י לדעת החוקרים, ולכן החרתי את הביטוי התנכ"י.

מבלי לגלוש אל השפינוזיסם⁷ (97), מבלי להימצא "במישור ההגיון במשמעות הפילוסופית של המונח" (99), יש לאמיתות אלה פנימיות משלהן: דבר הנביא מעורר הד בלב בני האדם. המקרא מלמד את דת האמת. יש להוציא ממנו את החלק ההיסטורי (אף שיש בו תועלת לנפשות הפשוטות) ואת החלקים הטקסיים והספקולטיביים⁸ (99). מכאן שיש צורך בסובלנות כלפי מנהיג דת שאינם אמיתות, אלא שייכים לתחום אורחות החיים⁹ (102-103). הפנמת המקרא, ליברליזם דתי, אך ללא פילוסופיה.

צייתנות ולא ידיעה, זאת הגישה הנחבעת בדבר האלוהים, דבור שאינו יכול להפריד בין בני האדם כדרך שההיתאוריות מפרזות ביניהם. דבר האלוהים הוא אתי, אך לא אתי בלבד. נשואי אמונה, המצוות מוטלות על האדם, ויש לציית להן, אך מניעי הציות אינם יונקים מהגיון הרציונלי. אלה מניעים מן הסוג הרגשי כגון יראה, תקווה, נאמנות, כבוד, הערצה, אהבה (107). צייתנות והטרנומיה, אך לא עבדות, כי המאמין אינו משרת את ענייני רבו, אלא פועל למען תקוותו האישית. "התקווה", כותב זאק, "היא בסופו של דבר המניע רביעיצומה ביותר לציית" (108). מאידך, אין הציות נובע מכפיה, אלא מדחף פנימי וחסר פניות. ציווי ואהבה אינם עומדים בסתירה זה לזה, בניגוד לדעתו של קנט; הרצון להתקיים מבלי להיקרע מבפנים, תומך בציווי המבטיח תמימות¹⁰.

ואולם, הדבקות הדתית מתבטאת במעשים, ובשום אופן לא בדיבורים בלבד. "האמונה ללא מעשים, היא גוף מת" (110). "צייתנות, יושר, דבקות, אהבה ושמחה - כל המונחים האלה קשורים בקשר בליינתק למושג האמונה". ומר זאק אינו מהסס להבחין כאן בסגנון היהודי, ב"שמחה של מצוה". אכן, בדרך זאת אין האמונה נמדדת על-פי אמיתותה אלא על פי הדבקות בה, ואינה מלווה אלא ב"דואות מוסרית" שאינה ניתנת להעברה *geometric*. ודאות סובייקטיבית, סיכון, אבל "נחגי החיים והחברה מחייבים אותנו להסכים לדברים רבים שאין בנו יכולת להוכיחם". האמירה המוסרית זוכה איפוא למעמד מיוחד, לצד המחשבה ומעל לכל הנובע מן הדמיון.

7. אפילו הפילוסופיה של שפינוזה אינה צריכה להכתיב את דרך קריאתו של המקרא, שתוכנו אינו בשום אופן שייך למישור הפילוסופי. בפרק סיום נפלא מוכיח זאק, ששפינוזה לא יכול היה להשגה מלעודך את פרשנותו ברוח השקפותיו הפילוסופיות. מתברר אפוא שגם כאשר מפרשים את המקרא על-פי המקרא, קשה להמקם מן הפילוסופיה. הפילולוגיה אינה אפשרית ללא פילוסופיה.

8. [ה"ה] כוונת שפינוזה, שיש לנהוג בסובלנות כלפי אלו שאינם שומרי מצוות בתנאי שהם נושאים בחובם 'פירות הרוח' (במובן של פאולוס) קרי 'חסד, שמחה, שלום, ארך אפיים, נדיבות טוב לב, ובטחון בזולת'.

9. [ה"ה] במובן של 'תמים תהיה וכו'.

למרות העדפתו את קדושת התכנים על פני קדושת הכתוב המקראי הנושא תכנים אלו, הוא מודה בהתאמת הכתוב לתוכן. יש לשים דגש על התפקיד - בו יזחו היהודים את עצמם - של הציות ושל התקווה בהבנת 'דבר' זה; ולבסוף, למרות היזקקותו התכופה למינוחים נוצריים, ולמרות הטינה שהיה יכול שפינוזה לנטור בלבו נגד הקהילה היהודית מפאת יחסה הקשוח כלפי, יש להדגיש את החירות שבה הוא מכיר בערך השווה - כל אחת מנקודת ראותה היא - של שתי ה'בריתות', ואף לעתים את העדפתו את ה'ברית הישנה' על פני ה'ברית החדשה'⁶.

צייתנות אך לא עבדות

מה אומר דבר ה'? מופנה אל כולם "ללא הבדל של גיל, מין, גזע או תרבות, דבר האלוהים צריך להיות עקרון של אהבה ושל אחדות בין בני האדם" (92). המקרא אינו חותר לידיעה אמיתית של האלוהים, אלא רק להוראת כללי התנהגות מעשיים, שרק אהבת אלוהים שאינה תלויה בדבר משרה את רוחה עליהם (85). לדעת את ה', כדברי ירמיה, הוא עשיית משפט ואהבת חסד (98). דברים ומלים אינם מקודשים כשלעצמם. "התנהגות בני-האדם בדרתי משפט וחסד, רק היא מקודשת". ובאשר למלים, אם "הן מסודרות באופן המרכיב נאום העשוי לעורר דבקות אמיתית בלב בני האדם, ניתן לומר עליהן שקדושות הן באמת" (93).

אמיתותיה הנצחיות של האמונה נתפסות כצווי האלוהים ומהוות "עבור המאמין את דרך הישועה" (95): לאהוב את האלוהים ואת הזולת. אך מתברר שהאמיתות, שכמוכן אינן מועברות אלינו *geometric* more, לגביהן יאמר לנו זאק (76) שברור אחת ולתמיד, שאינן נושאות בחובן את הוכחת ודאותן. מבטאות אוניברסליות מסויימת. הן מבטאות דבר המובן מאליו לכל דעה בריאה.

6. למשל: האידאל המדיני של שפינוזה - לפי דעת מסויימת - הועתק מן המדינה היהודית כימי השופטים; אורחות המשפט של הברית הישנה נשארות התשתית שאין לה תחליף של החיים המדיניים; עשרת דברותיו של משה הן דבר האלוהים שמעולם לא הופרך, אלא שנתבאיים, המתאימים את הוראותיהם לתורת משה, מסיפים לה כאל דת הלאום; הפטריזיסם של העברים נובע מאהבת ה' ולא מיראתו (108); ספרי ה'ברית החדשה' אינם טשים מעקרונות ה'ברית הישנה'; היהדות דת המדינה, והנצרות דת הפרט (101), אך האוניברסליות הנצרי נותר בגדר 'זמרה בלבד (103). האם היו לו לברנסון מורי דרך שונים משפינוזה, כדי ישכח נקודה אחרונה זו?

6. [ה"ה] 'כנוסחה מתמטית'.

כאשר ניגשים למקרא מתוך התלמוד שהובן כפי שתיארנו, שוב אין ריבוי המחברים המשוערים, שביקורת המקרא משתעשעת בהגדלת מספרם מאז שפינוזה, מערער את ערכו הדתי של הכתוב. ריבוי זה אין בו עוד כדי לסקן את הקוהרנטיות הפנימית של ההתנסות הדתית שהמקרא מעיד עליה, ושהפולרליזם התלמודי מאשר ושולט בה. התלמוד הוא אולי זה שהיטיב לבסס את הרעיון של רוח אחת המפעמת בכל אלו השותפים לשיח, ואת הרעיון שדעות נוגדות מבטאות את דברו של אל חי. עוד שפינוזה לימד אותנו שזכותנו היא להצטמצם לערכו הפנימי של הכתוב, אף בעצם המידה בה הוא פוגע בערך שהמקרא¹¹ כביכול מקבל מן הדיו בו נכתב. אך תהיה זאת ציפיה מוגזמת מפילוסופיה המתמרת להגות *specie aeterni*¹², אם נתבע ממנה לקבל את ההתנסות שנחוותה בין תנאי הערכתו הנכונה של הכתוב, את היחסות ההיסטורית של הרעיונות בין סיבות פוריות; תהיה זאת ציפיה מוגזמת מפילוסופיה כזאת אם נציע לה את התלמוד ואת הספרות הרבנית כעצם 'צירתה של ההבשלה ההיסטורית של האינטואיציות'¹³.

ד. צורתו חסרת הרסן של התלמוד אינה ביטוי לתווך ובוהו של עריכה חסרת סדר, כפי שמורים לעתים חסרי ידע בעלי שיפוט מהיר. ההסיסה המתמדת העוספת את מי שמשקע עצמו לתוכו, מבטאת צורת חשיבה שאינה ניתנת לסכימטיזציה - תמיד שם זמנה - של הנשוא. הפרשנות הרבנית משברת ומפוררת את שהיה נראה עדיין איתן ויציב במהלך הראשוני של הדיון. הגיון שאינו מוצא מנוחתו במה שבכת, החרש את הממשי מוזיות שונות הבוחנות את הכביסה הרבים מספור של המציאות. שום קצב דיאלקטי פשוט לא יוכל לנצח על פלורליזם שופעת זו הלועגת למרחב ולזמן ולפרספקטיבות היסטוריות. יתר על כן, אין כל דרך לנתק סקסטים אלה מן העיון החי בו מהדהדת דינמיות מטריפה זו ההולכת ומתעצמת. שפינוזה לא הכיר את סיבו האמיתי של התלמוד, זו עובדה ברורה. בימינו, רק מי שזכה למורה יוצא מגדר הרגיל מסוגל לשער את רזיו. למרות דייקנותו בהפנייתו למקורות יודיים וקפדנותו כהיסטוריון, נראה שמה זאק - וזאת הסתייגותו היחידה בענין זה - לא זכה למפגש מסוג זה. תלשים מן הדיון התלמודי, המושגים המובאים הינם חסרי חיים. אין מקום לציטוט תלמודי, בשיטה ולפי השאיפות הנהוגות לגבי ספרות רגילה (כולל הספרות המקראית). דומה הדבר למי שמבקש לצטט את האיקיינוס.

[הערות העורך] אוסיף כאן כרב, הבהרה: על כל קורא או לומד תלמוד לדעת, שדברי רבותינו בתלמוד (ככל שאר חיבוריהם) יונקים מנשמה המקיפה עולם ומלאו כחטיבה אחת. לפי זה אין דבריהם מאפשרים הסתכלות נקודתית, אלא רק הסתכלות מקיפה, העושה שכל פרט מהחיים קשור לכל שאר החיים ופריטיהם, ולכן כך הוא גם בדבריהם, כל מאמר תלמודי קשור לכל דברי חז"ל, ולכן לא ניתן לנתק שום פרט שבו מתוכני הכלל העצום המכונה 'דברי חז"ל'.

11. [ה"ח] יש במקור משחק מילים בין המונח 'מקרא' ובין המונח 'כתוב' שבצרפתית נושאים אותה משמעות. בכל זאת תרגמתי 'מקרא' משום שפרופ' לוינס כתב את המונח עם אות ראשונה מוגדלת כדרכו לציין את המקרא.
12. [ה"ח] תרגום: 'מן ההיבט של הנצח'.

אמונה ודאות מוסריות. רק ההנחות המוקדמות של צדק ואהבה מרכיבים את המערך הבסיסי של עקרונות המאמינים. קיומו של אלוהים טוב, הנמצא בכל, רכיכות, המשגיח על בריותו, שאינו תובע אלא פולחן רוחני, המוחל והחמקן. דת בעלת ודאות מוסרית, אוניברסלית, שאינה מזדהה עם דת כתובה מסויימת, אך בלתיינתנת לצמצום לדת של הגיון. כל אחד ב'חרוץ לפתור את הבעיות הפילוסופיות כהבנתו. אלוהי אמונה המשקף, כמו אצל קנט, את תביעות ההגיון המעשי, אבל אצל שפינוזה אינו בא לתפוס את המקום שנתפנה עם סילוקה של המטפיסיקה הבלתיאפשרית והמגורשת. הביקורת הקנטיאנית טרם נולדה: אלוהי הפילוסופיה הינו, לדעת שפינוזה, אלוהי התבונה התיאורטית והמעשית כאחד. האמונה הינה תרומתו של המקרא שהדתות ההיסטוריות נשענות עליו. האמונה היחידה שניתן להעלותה על הדעת היא האמונה ההיסטורית. היא בלתייחידה בכל פילוסופיה (110) אך מתיישבת עם מסקנותיה המעשיות של הדת הפילוסופית. מוזרה היא אוטונומיה זו של האמונה בחיק פילוסופיה רציונלית ודוגמטית - אותה אמונה שאין הפילוסופים זקוקים לה, משום שבאשר הם יודעים, אינם צריכים להאמין.

האדם ב'זמנו אינו שייך עוד בחייו הדתיים למישור בו משפטים¹⁰ בדבר קיומו של אלוהים, נשמתו של אדם, נסים או עתיד שגילוהו הנביאים - נשאים ברמה של אמיתות חושיות, למרות ניסוחן המופשט. לכל הפחות, היהדות בת'זמנו במערב אינה רואה את הדברים כך. ומרגע זה, עבור תודעה דתית מודרנית, אין הרעיון שהמקרא מכיל את 'דבר האלוהים' אך אינו 'דבור זה עצמו' שולל אלא תפיסה ילדותית של ההתגלות, מבלי להטיל דופי בכתוב, שלגביו עומדים לרשותו של היהודי, לצורך דרישתו של דבור זה, יותר משאבים משיכול היה שפינוזה לחלום. ניסוחיה התיאולוגיים של מסורת התגלות זו נושאים עימם מימצאי התנסות פנימית ממושכת. התלמוד והספרות הרבנית אינם לא פולקלור ולא 'המצאה שכולה אנושית' (93) כפי שסבור עוד שפינוזה, ואף לא שיטה לכבול את המקרא בתוך מערך פילוסופי זה או אחר המתחלף לבקרים, או עוד דרך להקניית סדר הגיוני למשקעי ההיסטוריה היהודית. הם תמיציתו של מאמץ בן אלפי שנים לחדור מבעד למלה הכתובה ואף מבעד לעקרונותיה הנראים לעין, ולהעלות אל האמת הכל-כולה רוחנית גם את פרקיו הקרויים היסטוריים, דתיים, טקסיים או נסיים. מפעל חסר תקדים בהיקפו ובחדות ראייתו, אך המתנהל על-יסוד המלה הכתובה עצמה, מילה שהיא נפלאה משום שהיא מזינה מאמץ זה ותובעת אותו. בעובדה זו יש לתלות את היוקרה לה זוכה בימינו התלמוד אצל קבוצות מסויימות של יהודים בני תרבות המערב. ובנקודה זו הם נפרדים משפינוזה.

10. [ה"ח] במשמעות המתמטית של ביטוי זה.

המרת הדת התנכ"ית בפילוסופיה, שפינוזה ידאג, ב'אתיקה', לשמר עבורה את השלמות הבלתי-ניתנת לערעור של כתבי הקודש. השפינוזיס יהיה אחת הפילוסופיות הראשונות בהן מחשבה מוחלטת תראה את עצמה גם דת מוחלטת.

בניגוד לבני דורו, נראה איפוא שפינוזה "ויתר בכנות לתיאולוגים בהכרתו באלהיות התנ"ך"¹³ (231). קיימת דרך של קריאה בתנ"ך שאינה אלא הקשבה לדבר האלוהים. אין לדרך זו תחליף, למרות העדפת הפילוסופיה (כלומר - השפינוזיסם). באמצעות המחברים הרבים שהשיטה ההיסטורית מגלה בכתבי הקודש, מזמין דבר האלוהים את בני האדם לציית להוראות המשפט והחסד. שפינוזה מלמדנו, דרך הביקורת ההיסטורית של המקרא, את הפנמתו האתית. "היהדות היא תורת התגלות ולא תיאולוגיה" - השקפתו זו של מנדלסון באה לו, אם כן, משפינוזה. התוכל התודעה הדתית היהודית בימינו לדחות תורת הפנמה זאת, כאשר בידה היכולת להעניק לה משמעות חדשה ואופקים חדשים? התרעה, ביחד עם קירקגור, לראות את השלב האתי של הקיום, שלב שבידינו היכולת לעבור אותו?

האם הדוגמטיזם - יהיה זה השפינוזיסטי - משמש עדיין אביטיפוס של הפילוסופיה? נזהרים ממנו כמו מן האידיאולוגיות! הפילוסופיה אינה מולידה את עצמה. להתפלסף, פירושו ללכת אל האורות שם רואים את האורות ושם מבצצות המשמעויות הראשונות, אך אלה שיש להן כבר עבר. מה ששפינוזה היה מכנה דבר האלוהים, מפיע אור זה, ונושא את הלשון¹⁴ עצמה. הציוויים המקראיים של משפט שוב אינם גמגום נעלה שחכמה הנמסרת 'more geometrico' משיבה לו את כח הביטוי ואת הרקע המוחלטים. הם מעניקים משמעות מקורית אל היש. מאז קנט אנו יודעים, כפילוסופים, שהם פותחים

הבאה: כל כלי הקודש המשמשים במשכן שרים לזרם ולזרות הבאים, פרט לחצוצרות שבהן מכניסים את העדה ומסיעים את המחנות, שהן כשרות רק לדורו).
רק הגות רכה בשנים עשויה לבלבל בין הדבור ובין מצרייה התרבותיים של ההיסטוריה, ולדרוש שהורה תימדד על-פי תודעתם ועל פי עצמת הנשיפה בכלי נשיפה. להצדיק את היהדות, השומת על הדיבור, באמצעות הפסיכואנליזה, המרקסיזם או הסטרוקטורליזם (ומדוע לא האקסזימיטיזם?), הרי זה להסתגר בתוך הקיים בשקט, ומרוב הקשבה לזעקות הסריות ביותר, סופו של האדם לגזור על עצמו חרשות דתית ולחולל משמעות את 'קול הדממה הקרה'. בישראל הייבים לדעת להקשיב. אל לנו לשכוח שהתבודדות היא המוסמת דרישה, עימותים ו'שולחנות עגולים'.

14. [ה"ה] יתכן שיש לתרגם: השפה.

כאיש שחי את תקופתו, שפינוזה כנראה לא ירד לסוף דעתו של התלמוד. בין פנימיותו של האלוהי החרות בלבבות בני האדם, ופנימיות המחשבה הכולמת מחד, ובין חיצוניות ההשקפה מאידך, לא יסכים שפינוזה להכיר בהיסטוריה כמפעל של הפנמה החושף את משמעותו הפנימית של מה שנחשב אתמול דעה¹³. אך זכותו של שפינוזה התבטאה ב'מעמד ייחודי' שהעניק לדבר האלוהים, מעמד מוחץ לתחום הדעה הנפוצה ומחוץ לרעיונות 'ה'הולמים'.

ספרו של מר זאק מסב את תשומת לבנו אל פן זה של שפינוזה, הפן הפחות שפינוזיסטי שבו. עצם העובדה שאישפינוזיסים יכול היה להופיע אצל שפינוזה, הינה רבת משמעות כשלעצמה. רחוקים אנו מן המתמרים להיות שפינוזיסטים כביכול, שעבורם האלטרנטיבה מאמץ-לא-מאמץ פשוטה כמו ירקן-לא-ירקן. מה חשוב הוא, להבחין בין אלה הרואים בכתבי הקודש - בין אם חושבים אותם גאוניים, בין אם חושבים אותם נאיביים - טקסטים ככל שאר הטקסטים, ובין אלה המתמייחסים אליהם, למרות עקבות התהוות העתיד שהם נושאים, כצורה עיקרית של הרוח, שאינה ניתנת לצמצום לתחושה, לפילוסופיה, לספרות, לאמנות, למדע או להיסטוריה כלשהו, ובכל זאת - מתיישבת עם החירות הפוליטית והמדעית. על אף שאינו יכול להימסר geometrico more, דבר האלוהים, דת ולא רק חכמה, יכול להתייצב כמתיישב עם הפילוסופיה (121-118). בכך מתגלה, לא אי-עקביותו, אלא מקוריותו ואוניברסליותו, אי-תלותו בסדר שהפילוסופיה קבעה את שיובו, ובו היא מתיימרת לשלוט לבדה. ומכאן יכולתו לשרוד בקץ הפילוסופיה¹⁴. ובכלל, בד בבד, תוך

ה. דבר האלוהים פותח לרוח פתח למימד ייחודי - מימד שאין דומה לו. אין לזהות אותו לא עם הפילוסופיה, לא עם המדעים, ולא עם המדיניות.

שפינוזה הרציונליסט הפליא להבחין בכך. המערכות הפילוסופיות התורות המדעיות והמדיניות עשויות, על-פי התקופות, למשוך את הנשמות אל זה, אבל דבור זה נשאר בלתי-תלוי, גם אם הוא מסוגל להתקשר אליהן לזמן מה. הדימוי שמעוררת התקשרות זו של הדבור עם פעילויותיו, המהדהדת מידית, של השכל - חובתו כבר במדרש חז"ל קדום (ספרי על במדבר י"ח, פסקא ע"ה) "והיו לכם לחוקת עולם למה נאמר לפי שהוא אומר עשה לך שתי חצוצרות כסף שומע אני הואיל ועשה אותם יהיו ירושה לבניו ת"ל והיו לכם: לחקת עולם לדורתכם [לחקת ניתנו לדורות, ולא מתנה לדורות] מיכן נ-כפאן אמרו כל הכלים שעשה משה במדבר כשרים היו לדורות חוץ מן החצוצרות". (והערת העורך) פרופ' לוינס ציטט ספרי בלשון

13. [ה"ה] במובן של 'השקפה' או 'עמדה'. אי-הכרה זו היא למען האמת נחלתם של כל היהודים, חניכי המערב. הנצח המתגלה בהווה זר לרוחם, משום שרוח מערבית רוח מטריאליסטית היא, רוח המורדת את הנצח באמת ההווה, במקום למודד ההווה באמת הנצח. בכך, עמדה מערבית זו היא אלילית ביסודה, מקבעת כפסל ומסכה תרבות ומחשבה הווית. ועל אף שאין כרוח מערבית זו כדי לשבר פסלים ומסכות אלו בכל הזמנים, אין זה אלא משום שהיא בונה מיד פסל חדש, שמרגע סיומו מתכנן שוב את הייסותו מחדש. ועיין במאמר 'דעת אלהים' של הוא"ה קוק זצ"ל המופיע בסוף ספר 'אדר היקר'.

לפנינו טבע. הם מאפשרים להגות עולם, שאין המדעים המדוייקים אלא שוקלים אותו. המשמעות האתית של המקרא, שגאונותו של שפינוזה חשה את ייחודה, ושהוא ידע להעלותה על נס, בתקופה שבכל זאת לא איימו עדיין האקסיומטיים על האקסיומות, ואלה עדיין הרשימו ביופיון - משמעות זו שרדה למרות הדוגמטיזם של הרעיונות ההולמים. האם אין הפילוסופיה עומדת להתפרץ מתוכה כמעין מתוך סלע מבודד?

1. מר אנדרה עמאר הזכיר היטב, במאמרו המרשים ("שני קטביו של המדע כ־זמננו", *Science et Sciences* 36, 1965, עמ' 10 עד 19), שהמדע אינו הוגה את העולם, גם אם הוא מצא לנכון להציב מול הישגיו דרך שקילה זו, את הגותו של היידגר.